

Journal of Resistance Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 12, Number 23, Autumn and Winter 2020-2021

**The Reflections of Resistance in Symbolic Images of Persian
Elementary School Textbooks
(A Case Study: Academic Year 2017-2018)**

Khalil Baygzadeh¹
Ayat Broufard²

Abstract

The issue of combating oppression and aggression is one of the important educational approaches for children and adolescents, which is based on national and religious teachings in the educational topics of Persian elementary school textbooks. Accordingly, the authors of the Persian textbooks have identified national and religious symbols based on resistance and have presented them in those books to provide or strengthen the context of resistance and epic motivations in the minds of children and adolescents in Iran, so that by getting a better understanding of symbols of resistance, they come to recognize their national background and religious beliefs based on resistance and be prepared to fight oppression and aggression. The present study aims to explore the resistance reflections in symbolic images in Persian elementary textbooks, with a descriptive-analytical approach. The research findings show that the authors via various religious, national and conventional symbolic images in the field of myth and history tried to present the reflections of resistance in Persian textbooks. These books have benefited from the symbols arising from the personal, moral and devotional approaches of Imam Ali (AS), the Ashura uprising of Imam Hussein (AS), the sacrifice of warriors and the martyrdom of martyrs, the myth of Rostam Dastan and Arash Kamangir and the

---

¹ Associate professor of Persian language and literature, Razi University, Kermanshah, Iran. (Corresponding author). Email: kbaygzade@yahoo.com Phone: 0098-9188862252

² Masters of resistance literature, Razi University, Kermanshah, Iran. Email: ayatbrufard6670@gmail.com

Date of submission: 14/05/2019

Date of Acceptance: 29/08/2020

historical uprising of Aryobarzan, which play a key role in explaining the concepts to the audience through visual and symbolic language.

Key words: Resistance literature, Resistance reflections, Symbolic images, Persian elementary school textbooks.

1. Introduction

The study of symbols such as mythological, religious, national, historical and conventional ones have special and valuable roles in the reading of written languages and symbolic images in the field of art and literature, and also in artistic and literary research. It is a kind of communication in which mysterious, intangible and inexpressible meanings are delivered in a vague way. It usually retains its surface structural meaning; that is, symbolic expression is a way of conveying a message with the help of a group of signs (cf. Hosseini, 1997, 17). Symbolism enjoys attraction and effectiveness in traditional and contemporary literature, and is therefore a tool for expressing cultural, social and political realities. The authors of Persian textbooks for elementary school have illustrated the reflections of resistance via an attractive and effective visual and symbolic language to create the spirit of resistance in children and adolescents and empower their epic and defensive spirit against enemies. The authors of these Persian textbooks have used symbolic images based on mythological, religious, national and historical subjects to explain the reflections of resistance and its components. The present study has investigated the Persian elementary textbooks in the academic year 2017-2018(1396-1397) in Iran through a descriptive-analytical approach. It has been revealed that symbolic religious images have a prominent presence in Persian textbooks in this educational course, and the strengthening of the religious beliefs of children and adolescents with the theme of resistance is the main reason for this frequency and significant presence.

2. Discussion

The educational system of Iran following the Islamic Revolution stems from the goals of the Islamic Republic and the approach of the Supreme Council of the Cultural Revolution in teaching and promoting religious and national values, in which the authors of the textbooks must emphasize the religious values. Accordingly, this study has explored the reflections of resistance based on mythological, religious, national and historical issues in the Persian elementary school textbooks of the

academic year 2017-2018 (1396-1397) for further expanding and explaining its values. The personality of children and adolescents is formed during the elementary school years and the educational books play a critical role in completing the structure of their personality and its approaches. Accordingly, the contents of the textbooks and the methods of their expression are important for the purpose of modeling, and it is also important to know the contents of these textbooks and their processing approaches. The present study has examined the themes of resistance from the perspective of symbolic visual and written languages in the studied books, the general and basic titles of which are: 2-1. Religious symbols, 2-2. Ritual symbols; Martyrs, 2-3. Symbols of mythical resistance, 2-4. Historical symbols and 2-5. Conventional symbols.

3. Conclusion

Resistance stems from the religious and national identity of nations and is based on their cultural, social, political and economic conditions. Iran, with its territorial position and educated, conscious and believing people, has always been in the focus of the world powers and the target of their attacks in different eras. Accordingly, the authors of textbooks have used the elements of religious and national identity based on the resistance of the Iranian people. So the educational content of Persian text-books in the 2017-2018 academic year (1396-1397) has reflected the reflections of resistance based on religious and national identity in visual and symbolic language to keep the spirit of resistance of Iranian children and adolescents against the enemies alive and strengthened. To convey resistance reflections, the authors have used religious, national, mythical, historical and conventional symbolic images, and have used the following topics in the studied books: the fighting and defense image of Imam Ali (AS), Imam Hussein (AS) and the Ashura movement, the sacrifice of the Holy Defense martyrs and their bravery, the myth of Rostam and his Seven Barriers (Hafkhan), Arash Kamangir, a symbol of ability to protect the great land of Iran, the character of Aryobarzani Aryobarzan against the invasion of Alexander the Great and the model of resistance of the Iranian people, national anthem and flag, mosque, white pigeon and Damavand Mountain. The findings of this research show that the authors of Persian elementary school

textbooks in the academic year 2017-2018(1396-1397) had considered the elements of religious and national identity approximately equal in order to explain the reflections of resistance.

References [in Persian]

- Ahmadi, B. (2001). *Deconstruction and hermeneutics* (1st ed.). Tehran: Markaz Publishing.
- Cirlot, J. E. (n.d.). *Culture of symbols* (1st ed., M. Ouhadi, Trans.). Tehran: Dastan. (Original work published 2010)
- Hall, J. (2011). *Dictionary of symbols in Eastern and Western art. Translated by Roghayeh Behzadi*. Tehran: Contemporary Culture. (Original work published 1917)
- Hejazi, A., & Mohammadzadeh, M. (2008). Reflection of Ashura epic in the poetry of some Arab poets. *Shiite*, 6 (23), 199-221.
- Heydarian Shahri, A., Daneshvar, H., & Azizi Afzali, H. (2017). Reading the symbolism of resistance in the collection of poems of Sparrows, Gabriel, and Hussein the second language. *Journal of Resistance Literature*, 9 (16), 65-86.
- Ismaelpour, A. (1998). *Myth and symbolic expression* (1st ed.). Tehran: Soroush.
- Jung, C. G. (n.d.). *Man and his symbols* (1st ed., M. Soltanieh, Trans.). Tehran: Jami. (Original work published 1998)
- Kazzazi, M. (۱۳۷۷). *Dream, epic, myth* (۱st ed.). Tehran: Markaz.
- Majlisi, M. (2008). *Behar al-anvaar*. (Vol. 44, J. Alavi, Rev.). Tehran: Islamic Library.
- Mohammadzadeh, M. (2016). Structural study of the symbol in Ashura literature. *Kerman Resistance Literature*, 8 (14), 171-194.
- Moussawilar, A. (2014). Comparative study of resistance symbols in Iranian academic signs. *Negareh Quarterly Journal*, 30, 83-95.
- Ostovar, M. (2012). *Colors* (3rd ed.). Tehran: Carang.
- Pornamdarian, T. (1988). *Symbol and mysteries in Persian literature* (4th ed.). Tehran: Scientific and cultural.
- Pournamdarian, T., Radfar, A., & Shakeri, J. (2012). Study and interpretation of some symbols in contemporary poetry. *Contemporary Persian Literature*, 2 (1), 48-25.
- Qorbani, M. (2013). Religious and national mythical symbols in the poetry of Holy Defense. *Research Quarterly Journal in Persian Language and Literature*, 30, 1-23.

- Seyyed Husseini, R. (1998). *Literary schools* (10th ed.). Tehran: Negah.
- The fifth Persian elementary textbook (2017). Educational Research and Planning Organization.
- The fifth Persian elementary textbook (2017). Educational Research and Planning Organization.
- The fifth Persian elementary textbook (2017). Educational Research and Planning Organization.
- Yahaqi, M. (2008). *Culture of myths and fables in Persian literature* (1st ed.). Tehran: Contemporary Culture.

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال دوازدهم، شماره بیست و سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

جلوه‌های پایداری در تصویرهای نمادین کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی

(مطالعه موردی: سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۷)

خلیل بیگزاده^۱

آیت برو فرد^۲

چکیده

موضوع مبارزه با ستم و تجاوز از رویکردهای مهم آموزشی کودک و نوجوان است که بر اساس آموزه‌های ملی و دینی در سرفصل‌های آموزشی کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی آمده است. بر این اساس مؤلفان نمادهای ملی و دینی را مبتنی بر پایداری شناسایی کرده و در کتاب‌های فارسی آورده‌اند تا زمینه‌های پایداری و انگیزه‌های حماسه آفرینی را در ضمیر کودکان و نوجوانان این مرز و بوم فراهم و یا تقویت کنند تا کودکان و نوجوانان با شناخت نمادهای پایداری درک بهتری از پیشینه ملی و اعتقادات دینی خود مبتنی بر پایداری داشته و آمادگی لازم برای مبارزه با ظلم و تجاوز داشته باشند. پژوهش پیش روی با هدف تبیین جلوه‌های پایداری در تصویرهای نمادین کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی با رویکردی توصیفی-تحلیلی انجام شده و یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، مؤلفان از تصویرهای نمادین گوناگون دینی، ملی و قراردادی در ساحت اسطوره و تاریخ برای تبیین جلوه‌های پایداری در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی بهره برده‌اند که نمادهای برخاسته از رویکردهای شخصیتی، اخلاقی و عبادی امام علی^(ع)، قیام عاشورایی امام حسین^(ع)، ایثار رزمندگان و شهادت شهیدان، اسطوره رستم دستان و آرش کمانگیر و قیام تاریخی آریوبرزن که نقشی اساسی

^۱ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی. (نویسنده مسؤل):

(kbagzade@yahoo.com)

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد ادبیات پایداری، دانشگاه رازی.

ayatbrufard6670@gmail.com

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹-۰۶-۰۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸-۰۲-۲۴

در تبیین مفاهیم پایداری داشته و کارکرد سزاوار و شایسته بر مخاطبان دارند، با زبانی تصویری و نمادین در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی آمده است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات پایداری، جلوه‌های پایداری، تصویرهای نمادین، کتاب فارسی دوره دبستان.

۱- مقدمه

مطالعه نمادها از قبیل نمادهای اساطیری، دینی، ملی، تاریخی و قراردادی جایگاهی ویژه و نقشی ارزنده در خوانش زبان‌های نوشتاری و تصویری نمادین در گستره هنر و ادبیات و پژوهش‌های هنری و ادبی دارند. معنای رمز و نماد «نکته و دقیقه ظریفی است که به صورت پنهانی به آن اشاره شود، اما برخی صاحب‌نظران معتقدند، کلمه نماد فقط تا حدودی جنبه‌های رمز و سمبل را می‌رساند و توسعه معنایی این دو واژه را ندارد» (پورنامداریان، ۱۳۶۸: ۴۱۱). پل ریکور (Paul Ricoeur) می‌گوید: «هر گونه ساختار دلالتی را که در آن یک معنای مستقیم، ثانوی و مجازی است و فقط از راه معنای نخست شناخته می‌شود، نماد می‌خوانیم» (احمدی، ۱۳۸۱: ۱۲۳) و نیز گونه‌ای پیام‌رسانی است که معناها و مفاهیم غیر محسوس، ناشناخته، رازناک و غیر قابل بیان به شکلی مبهم در آن متجلی می‌شود و معمولاً معنای روساختی خود را حفظ می‌کند؛ یعنی بیان نمادین گونه‌ای انتقال پیام به یاری دسته‌ای از نشانه‌هاست (ن. ک: حسینی، ۱۳۷۶: ۱۷). بنابراین، نماد یک اصطلاح، نام و یا تصویری است که می‌تواند نماینده چیزی مانوس در زندگی روزانه باشد و علاوه بر معنی آشکار و معمول خود، معنای تلویحی و ویژه‌ای نیز داشته باشد (ن. ک: یونگ، ۱۳۷۷: ۲۳-۲۴).

نمادپردازی و زبان نمادین و رمزی در ادب سنتی و معاصر ایرانی از جداییت و اثرگذاری برخوردار است و بر این اساس ابزاری برای بیان واقعیت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی است. مؤلفان کتاب‌های فارسی دوره دبستان جلوه‌های پایداری را با زبانی تصویری و نمادین که جذاب و مؤثر است، برای آفرینش روحیه پایداری در کودکان و نوجوانان و توانمندسازی روحیه حماسی و دفاعی آن‌ها در برابر دشمنان تبیین کرده‌اند. این مؤلفان برای

تیین جلوه‌های پایداری و مؤلفه‌های آن از تصویرهایی نمادین بهره گرفته‌اند که مبتنی بر موضوعات اسطوره‌ای، دینی، ملی و تاریخی است.

۱-۱- بیان مسئله

عملکرد استکبار جهانی در مقابله با باورهای مردم ایران، تجاوز دشمنان خارجی به خاک این کشور و روحیه مقاومت و پایداری مردم این سرزمین دیرباز از واقعیت‌های اجتماعی و سیاسی کشور ما در دوره معاصر است و بر این اساس تصویرهای نمادین کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۹۶-۹۷ که موضوع پژوهش روی است، مبتنی بر موضوعات اسطوره‌ای، دینی، ملی و تاریخی با درون‌مایه پایداری و مقاومت شکل گرفته‌است. مؤلفان کتاب‌های فارسی دوره دبستان از موضوعات اسطوره‌ای، دینی، ملی و تاریخی با درون‌مایه پایداری و مقاومت در چارچوب زبانی تصویری و نمادین در کتاب‌های درسی بهره برده‌اند تا روحیه پایداری و مقاومت کودکان و نوجوانان را در برابر هجمه دشمنان خارجی و استکبار جهانی زنده نگه دارند. پژوهش پیش روی با هدف بررسی جلوه‌های پایداری در کتاب‌های فارسی مورد مطالعه با رویکردی توصیفی-تحلیلی انجام شده و این پرسش را که کاربرد و کارکرد تصویرهای نمادین در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۹۶-۹۷ برای انتقال مؤلفه‌های پایداری به مخاطب چگونه است؟ پاسخ داده و نشان داده‌است که تصویرهای نمادین دینی حضوری برجسته در کتاب‌های فارسی این دوره آموزشی دارند و تقویت باورهای دینی کودکان و نوجوانان با درون‌مایه پایداری دلیل اصلی این بسامد و برجستگی است.

۱-۲- پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی همسو با پژوهش پیش روی انجام شده‌است که عبارتند از صادق‌زاده و نادی (۱۳۸۷) نمادهای هویت ملی را در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه رشته علوم انسانی بررسی کرده که شامل نمادهای پرچم، سرود ملی، تقویم رسمی، جشن‌های ملی، هنر ایرانی، مکان‌های تاریخی، دفاع از سرزمین، نخبگان و مشاهیر ملی است. فیاض و ایمانی فوشجی (۱۳۸۹) نمادهای هویت ملی را در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی-فیزیک در سال تحصیلی ۱۳۸۸-

۱۳۸۹ بررسی کرده‌اند و براین باورند که کتاب‌های درسی نظام آموزشی ایران اساس کار در مدارس هستند، اما چنان‌که شایسته است، به هویت ملی متریان نپرداخته و توجه قابل قبولی به نمادهای هویت ملی در تصاویر و پرسش‌های کتاب‌های مورد بررسی نشده است. پژوهش پیش روی نیز با هدف تبیین و تحلیل جلوه‌های پایداری مبتنی بر موضوعات اسطوره‌ای، دینی، ملی و تاریخی در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ انجام شده است.

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

شخصیت کودک و نوجوان در دوره ابتدایی شکل می‌گیرد و کتاب‌های آموزشی نقش ارزنده و مهمی در تکمیل ساختار شخصیت وی و رویکردهای آن دارند. بر این اساس محتوای کتاب‌های درسی و شیوه‌های بیان آن با هدف الگوسازی اهمیت دارد و شناخت محتوای این کتاب‌ها و رویکردهای پردازش آن‌ها نیز مهم است که پژوهش پیش روی درون‌مایه پایداری و مقاومت را از منظر زبان تصویری و نوشتاری نمادین در کتاب‌های مورد مطالعه بررسی کرده است.

۲- بحث

نظام آموزشی آموزش و پرورش ایران پس از انقلاب اسلامی برخاسته از اهداف جمهوری اسلامی و رویکردهای شورای عالی انقلاب فرهنگی در آموزش و ترویج ارزش‌های دینی و ملی است که مؤلفان کتاب‌های آموزشی مدارس باید بر ارزش‌های اعتقادی و دینی تأکید بیشتری کنند. بر این اساس پژوهش پیش روی جلوه‌های پایداری و مقاومت را مبتنی بر موضوعات اسطوره‌ای، دینی، ملی و تاریخی در کتاب فارسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۹۶-۹۷ با هدف گسترش و تبیین بیشتر ارزش‌های آن کاویده است.

۲-۱- نمادهای دینی - مذهبی

پیشوایان معصوم^(ع) در همه دوره‌های تاریخی، پرچمدار مبارزه با ظلم و بی‌عدالتی حاکمان جور و استبداد بوده‌اند و شخصیت امام حسین^(ع) و نهضت عاشورا از مهم‌ترین و پرکاربردترین مضامین شعری پایداری است و بی‌گمان نهضت حسینی نماد بزرگ‌ترین قیام

علیه ظلم و ستم در جهان است؛ از این روی، شاعران و نویسندگان سروده‌ها و نوشته‌های زیبایی را با مضمون قیام حسینی و عاشورا سروده‌اند و صاحب‌نظران نیز ادبیات عاشورایی را از غنی‌ترین ذخیره‌های فکری شیعه می‌دانند، چون «حماسه کربلا هم در زبان شعری شاعران تأثیر نهاده و هم ادبیات رثایی و سوگ سروده‌های مذهبی را غنا و اعتلایی ویژه بخشیده است.» (حجازی، ۱۳۸۷: ۲۰۲) مؤلفان ذهن کنجکاو مخاطبان را که عمدتاً کودکان و نوجوانان هستند، در درسی با عنوان «نام نیکو» با آوردن نگاره «عصر عاشورا» از محمود فرشچیان، متوجه قیام عاشورای حسینی کرده‌اند. این نگاره به گونه‌ای در کتاب درسی پنجم ابتدایی گنجانده شده است که گویای تمام مؤلفه‌های قیام عاشورا است، زیرا عصر عاشورا به نوعی نقطه اصلی و اساسی قیام عاشورا و برآیند تمام وقایع گذشته است که منشاء وقایع بعدی به حساب می‌آید. ظهر عاشورا لحظه‌ای است که سیدالشهدا به شهادت می‌رسد و سوگواری زنان اهل بیت آغاز می‌گردد و ظلم و کفر در ظاهر پیروز می‌گردد، اما نقش مایه این تصویر پیام پایداری اسلام است.

امام حسین^(ع) هدف خود را از این مبارزه پایداری اسلام می‌داند؛ یعنی شهادت برای پایداری اسلام و مبارزه با منکر، نکته‌ای است که امام حسین^(ع) در مرامنامه قیام خود اعلام می‌کند: «إِنِّي لَمْ أَخْرَجْ إِشْرَاءً وَلَا بَطْرًا وَلَا مَفْسَدًا وَلَا ظَالِمًا إِنَّمَا خَرَجْتُ لِطَلْبِ الْإِصْلَاحِ فِي أُمَّتِ جَدِّي (مجلسی، ج ۴۴، ۱۳۶۲: ۳۲۹)؛ من از روی هوسرانی و خوشگذرانی و برای افساد و ستمگری قیام نکرده‌ام، بلکه قیام من برای اصلاح در امت جدم و برای امر به معروف و نهی از منکر و حرکت بر اساس سیره جد و پدرم است» (همان). ذوالجناح اسب سفید امام^(ع) در تابلوی عصر عاشورا مبتنی بر روایات بدون سوار با تیرهایی در بدن به خیمه‌ها باز می‌گردد که این بازگشت نماد شهادت امام حسین^(ع) و ذوالجناح پیک شهادت است. بازگشت اسب بدون سوار در ادب فارسی و نیز با تاسی از رخداد عصر عاشورا نماد کشته‌شدن سوار است. افزون بر این، تصویر حضرت زینب^(س)، آفتاب گرفتگی، نخل، خیمه، زخم‌ها و تیرهایی که بر بدن ذوالجناح نشسته و ... همگی نمادهایی هستند که ذهن مخاطب را به فهمی عمیق از واقعه عاشورا وامی‌دارند. حضرت زینب در باور عمومی شیعیان، نماد صبر و بردباری است و نخل یک نشانه کهن از پرباری و پیروزی است (ن. ک: سرلو، ۱۳۸۹: ذیل نخل). همچنین

انتخاب زمینه سفید برای این تابلو نیز معنای نمادین دارد، چون رنگ سفید نماد پاکی، تقوا، صلح و حتی مرگ است که در فرهنگ اسطوره‌ای ایرانی سابقه طولانی دارد. «سفید، نشانه تقوا، بی‌گناهی، تازگی، صلح، پاکی، کمال، معنویت و سادگی است. ایرانیان باستان عقیده داشتند که فرشتگان، لباس سفید بر تن دارند، از این رو رنگ مورد علاقه ایرانیان است» (استوار، ۱۳۹۱: ۲۱). اینکه چرا رنگ سفید را رنگ تقوا و بی‌گناهی معنا کرده‌اند، چنان است که رنگ سفید اغلب با بی‌رنگی مترادف و هم‌معناست و می‌توان معصومیت و تزکیه را در آن یافت. همچنین رنگ سفید در برخی کشورها مانند چین، نماد عزا و ماتم است (ن. ک: اسماعیل پور، ۱۳۷۷، ۲۲) و در فرهنگ زردشتی نیز چنین است که نشان می‌دهد، مبارزه با ظلم رویکردی جهانی است، در میان تمام ملیت‌ها و مذاهب پذیرفتنی است و امروزه قیام عاشورا و هدف آن خواسته تمام مظلومان جهان با هر دین و مذهب و ملیتی است. بسیاری از عناصر نمادین عاشورایی در تصویر عصر عاشورا از استاد فرشچیان بازتاب داده شده است:

تصویر شماره ۱: تصویر نمادین عصر عاشورا، کتاب پایه پنجم ابتدایی، صفحه ۸۰

بنابراین «در فرهنگ عاشورا، نمادها برگرفته از باورها و اعتقادات ژرف سوگوارانی است که سالیانی دراز با به نمایش درآوردن آنها معنا و مفهوم خاصی را القا کرده و در تسلی عزاداران نقش مهمی را ایفا کرده‌اند و همچون مرثیه‌ای خاموش پیام خونین عاشوراییان را در کوچه پس کوچه‌های تاریخ واگویه کرده‌اند.» (محمدزاده، ۱۳۹۵: ۱۷۶). بر این اساس

شخصیت‌های دینی و مذهبی همواره به عنوان نمادهای پایداری و مقاومت در برابر ظلم و ستم شناخته شده‌اند.

امام علی^(ع) نماد پاکی، راستس، درستی، شجاعت، دلاوری، بی‌باکی، عدالت، جوانمردی، سخاوت و مقاومت در برابر ظلم است که مؤلفان کتاب فارسی دوره ابتدایی به تبیین این نماد پایداری و مفاهیم آن در قالب تصویری پر معنا توجه کرده و زوایای پایداری شخصیت حضرت^(ع) را برای دانش‌آموزان تبیین کرده‌اند:

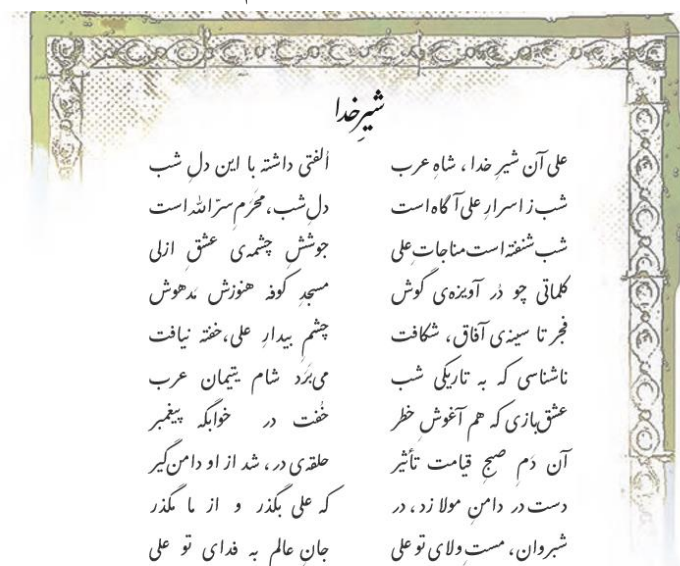
تصویر شماره ۲: تصویر نمادین همای رحمت، کتاب پایه چهارم ابتدایی، صفحه ۸۷

علی ای همای رحمت، توجه آیتی خدا را
 دل اگر خدانشناسی، همه در بزم علی بین
 که به ماسوا گفتدی همه ساییدی هما را
 به علی شناختم من به خدا قسم، خدا را

الگوگیری از بزرگان، همواره از راه‌های هویت‌یابی و شخصیت‌سازی است، چون انسان در پی کمالات و خوبی‌هاست و یافتن این کمالات و خوبی‌ها در فرهنگ ایرانی-اسلامی به‌ویژه الگوهای دینی و مذهبی ممکن است. شجاعت و عدالت امام علی^(ع) از شاخص‌های موضوعی ادبیات پایداری است که اهدافی انقلابی و اجتماعی را در پی دارد و بر این اساس امام علی^(ع) در کتاب‌های فارسی ابتدایی نمادی شاخص برای پایداری است:

تصویر شماره ۳: مثنوی شیر خدا، کتاب پایه ششم ابتدایی، صفحه ۸۸

«محمد حسین بخت تبریزی (شهریار)»

حضرت علی افزون بر عدالت که برای آن شمشیر شجاعت می‌زند و الگوی پایداری در برابر ظلم است، یتیم‌نوازی مهربان است که شبانه به یتیمان و بینوایان سرکشی می‌کند و ناشناسی است که شام یتیمان عرب را در تاریکی شب می‌برد و از این منظر نیز زیباترین و پرمعناترین شکوه پایداری را برای مبارزه با تنگ‌دستی بینوایان معنا می‌کند.

۲-۲- نمادهای آیینی؛ شهیدان

شهیدان سال‌های انقلاب و جنگ تحمیلی نمادهای اصیل پایداری هستند که شخصیت و منش آن‌ها در کتاب‌های فارسی مورد مطالعه بازتاب دارد تا فرهنگ ایثارگری و شهادت‌طلبی در میان دانش‌آموزان و نوجوانان گسترش یابد.

مؤلفان کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بیشترین توجه را در کتاب فارسی ششم دبستان به شهیدان داشته و می‌توان گفت، شهیدان دفاع مقدس بیشترین بسامد را به عنوان نماد ملی در کتب فارسی دبستان دارند. شعر سلمان هراتی با عنوان «شهدا خورشیدند» بارزترین آن‌هاست،

چنان که شهید نمادی از پایداری در برابر هجوم وحشیانه صدام بعثی و حامیان اوست که شاعر آن را در شعرش به تصویر کشیده است. علاوه بر این، وی شهیدان را با عناصر طبیعی چون خورشید و شقایق سرخ در شعرش پیوند می‌دهد که هر یک از این عناصر نیز نمادی از اندیشه‌ها و باورهای مختلف هستند؛ یعنی خورشید نمادی از سرچشمه حیات و کمال نهایی انسان (ن. ک: سرلو، ۱۳۸۹: ذیل خورشید) و شقایق نمادی برای شهادت است، چنان که از خون عیسی^(ع) بر روی صلیب، شقایق روید (ن. ک: هال، ۱۳۸۰: ۲۹۶).

تصویر شماره ۴: تصویر نمادین شهدا خورشیدند، کتاب پایه ششم ابتدایی، صفحه ۷۸

شهدا خورشیدند

درس یازدهم

رزمندگان دوران دفاع مقدس بخشی دیگر از تصویرهای نمادین پایداری هستند که نهال نوپای انقلاب اسلامی را با خون خود بارور کردند.

شهید حسین خرازی نقش مهمی در عملیات شکست حصر آبادان داشت و دو پل حفار و مارد را که عراقی‌ها آبادان را با نصب آن دو پل بر روی رود کارون محاصره کرده بودند، به تصرف درآورد و بدین ترتیب زمینه‌ساز شکست حصر آبادان شد:

تصویر شماره ۵: تصویر نمادین فرمانده دل‌ها، کتاب پایه چهارم ابتدایی، صفحه ۸۸

آن روزها دیگر جهشی جنگ، خاندی اقل حسین شده بود. اگر دیدار با خانواده‌ی
شهدا و دلنگی‌های خانواده‌اش نبود، آن چند روز را هم مرضی نمی‌رفت. بچه‌های
کوچک شهدا او را دوست داشتند. حسین آنها را با حرف‌های کودکانه‌اش، می‌خندانده؛
با خنده‌ی آنها، پنهانی اشکش را پاک می‌کرد.

حاج حسین خرازی فرماندهی اولین خط دفاعی مقابل دشمن بعثی را در جاده آبادان-
اهواز در منطقه دارخوین بر عهده داشته و از الگوهای جوانمردی و نمادهای پایداری است
که در کتاب فارسی پایه چهارم با عنوان «فرمانده دل‌ها» آمده و به روحیه پایداری و ابعاد
شخصیتی وی در برابر هجمه دشمنان خارجی اشاره شده و نمادی از انسان کامل به
دانش آموزان دوره ابتدایی شناسانده است تا روحیه سلحشوری و دفاع از میهن در برابر هجوم
دشمنان زنده بماند.

شهید «محمدجواد تندگویان» وزیر نفت دولت شهید رجایی، دیگر شهیدی است که در
کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی نماد پایداری شده است. وی در آبان سال ۱۳۵۹ هنگام بازدید

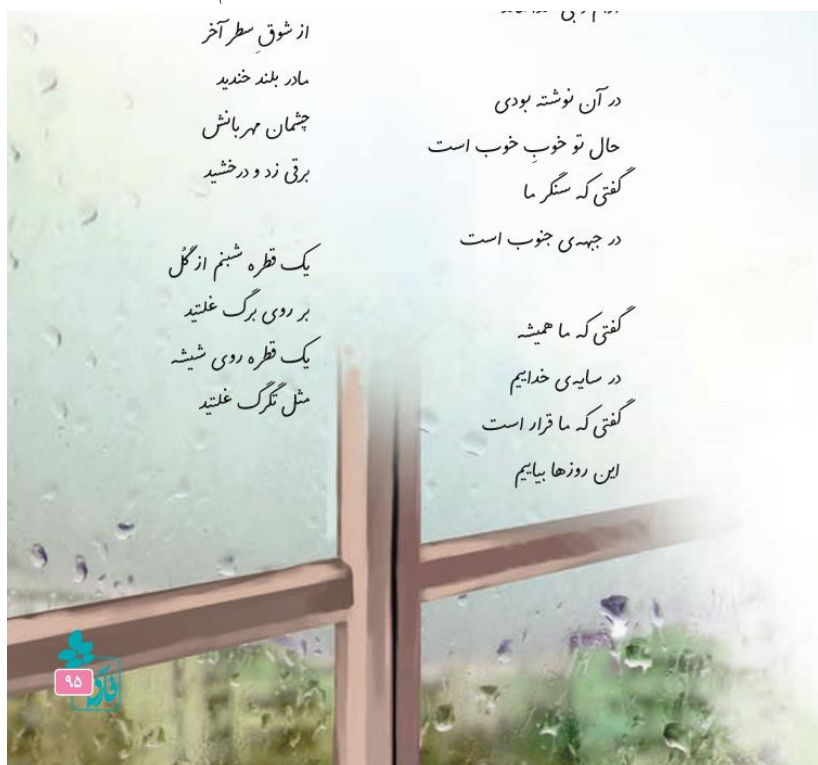
از پالایشگاه نفت آبادان به اسارت نیروهای بعثی درآمد و در ایام اسارت زیر شکنجه دژخیمان عراقی غریبانه به شهادت رسید:

تصویر شماره ۶: تصویر نمادین شهید تندگویان، کتاب پایه ششم ابتدایی، صفحه ۶۲

شعر «یک اتفاق ساده» دلتنگی و انتظار مادر یا فرزند یکی از رزمندگان دفاع مقدس را به تصویر می‌کشد که نزد عامه مردم نماد پایداری است. واژه‌هایی چون باران، شبنم، سنگر، جبهه جنوب و گل در این درس نمادهایی هستند که رشادت، دلیری، خودسازی و معنویت رفتاری رزمندگان را در ذهن کودکان تداعی می‌کنند تا با این ارزش‌های انسانی بیشتر آشنا شوند:

تصویر شماره ۷: تصویری - نوشتاری یک اتفاق ساده، کتاب پایه چهارم ابتدایی، صفحه ۹۵

شهیدان هسته‌ای نیز نمادهایی از پایداری هستند که در کانون نگاه مؤلفان کتاب‌های

فارسی دوره ابتدایی بوده‌اند:

تصویر شماره ۸: تصویر نام آوران، دیروز، امروز، فردا، کتاب پایه پنجم ابتدایی، صفحه ۷۲

ببین عزیزمان ایران، آشنا می‌کند، شما اگر گذشته و امروزتان را خوب بشناسید، در آینده‌ی نزدیک، خودتان هم یکی از نام آوران فردای ایران خواهید شد. من به شوخی گفتم: «آقای زهنگ! پس لطف کنید یک جلد هم به بسم بدهید، تا میان این نام آوران، بر سر خواندن کتاب، کشمکش پدید نیاید». ایشان هم لطف کردند و یک جلد به دوستم بسم دادند. هر کدام در گوشه‌ای از کتاب فروشی، سرگرم تماشا و خواندن بخش‌هایی از کتاب شدیم. کتاب سه فصل داشت: «نام آوران دیروز، نام آوران امروز، نام آوران فردا». فصل دوم یعنی «نام آوران امروز» بیشتر توجه مرا به خود جلب کرد. فرست مطالب فصل را نگاه کردم، دیدم مربوط به تاریخ معاصر و مخصوصاً بزرگان و نام آوران دوره‌ی انقلاب اسلامی است. از چهره‌های رشید و دلاور دوران هشت سال دفاع مقدس تا دانشمندان و شهدای علمی و فناوری هسته‌ای مانند شهید مصطفی احمدی‌روشن، شهید حسن تهرانی مقدم، شهید مسعود علی محمدی، شهید داریوش رضایی نژاد و شهید مجید شهریاری. صدای بسم ناگهان مرا به خود آورد: «بلند شو، هوا دارد تاریک می‌شود. بقیه را بگذار برای بعد».

دانشمندان شهید علمی و فناوری چون «مصطفی احمدی روشن»، «داریوش رضایی نژاد»، «مسعود علی محمدی»، «حسن تهرانی مقدم» و «مجید شهریاری» نمونه‌هایی از الگوهای پایداری هستند که متون و تصاویر نمادینی را که به تبیین شخصیت مبارزاتی آن‌ها در گستره علم پرداخته‌اند، در کتاب‌های فارسی آمده‌است تا این روحیه به دانش آموزان منتقل شود و بدانند که این دانشمندان علی‌رغم تحریم‌های علمی از جانب استکبار جهانی توانسته‌اند، قلّه‌های علمی را فتح کنند.

۲-۳- نمادهای پایداری اسطوره‌ای

شاعران و نویسندگان به اقتضای زمان از اسطوره بهره برده‌اند. وقتی بیم نابودی هویت ملتی می‌رود، بهره‌گیری از اسطوره‌ها سدی در برابر خطر است (ن. ک: قربانی، ۱۳۹۲: ۱) و بر

این اساس مؤلفان اسطوره رستم و اعمال وی را مانند گذر از هفت خان به عنوان نمادهای پایداری اسطوره‌ای در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی آورده‌اند تا روح دفاع از فرهنگ و هویت ایرانی را با تکیه بر ارزش‌های انسانی در ضمیر پاک دانش‌آموزان بیدار کنند.

تصویر شماره ۹: تصویر نمادین هفت‌خان رستم، کتاب پایه ششم ابتدایی، صفحه ۴۰

زهر نیش، سرو تن بشت	یکی پاک جای پرستش بخت
از آن بس نهاد ازیر خاک، سر	چنین گفت کاهن داوود داکر!
ز هر بد، تویی بندگان را پناه	تو دادی مرا، گردی و دستگاه

شاهنامه‌ی فردوسی یا تلخیص و بازنویسی»

این مؤلفان اسطوره رستم را نمادی از دفاع معرفی کرده‌اند، چون «همه پهلوانان ایران در پهنه تاریخ، همه آن جنگاوران دلیر و دشمن کوب که در آوردگاه‌ها به نام و به یاد ایران، این سرزمین سپند هزاره‌ها، مردانه جان باخته‌اند، همه آن پولادچنگان برشک پلنگ که بی‌نام و نشان مانده‌اند، در نمونه‌ای برترین در پهلوانی نمادین به نام رستم نمادین شده‌اند. این پهلوانان بی‌نام و نشان، بدین سان از پهنه روشن و برهنه تاریخ به گستره مه‌آلوده و رازناک اسطوره راه جسته و در چهره پهلوانی نمادین که به همه‌سویگی و همه‌رویگی به شیوه‌ای جادوانه همه آنان را باز می‌تابد و گواه است، جاودانه گشته‌است. رستم چونان نماد، همه این پهلوانان را در خود نهفته می‌دارد؛ در ویژگی‌ها و رفتارها، گویای همه آنان است، بی آنکه هیچ‌یک را به تنهایی بازنماید و نشانگر باشد. می‌توان بر آن بود که هر یک

از این پهلوانان که نام و نشان‌شان در غبار تاریخ گم شده‌است، بخشی از زور و بازوی خود را، پاره‌ای از گرانی گرز و برآیی شمشیر و دل‌دوزی تیر خود را، لختی از پیل‌تنی و ژندگی خویشتن را، بهره‌ای از گرسنگی و تشنگی خود را به رستم ارزانی داشته‌اند (ن. ک: کزازی، ۱۳۷۶: ۱۶۷). مؤلفان با بهره‌گیری از اسطوره رستم و هفت‌خان او که طی کردن آن، نماد دست‌یابی به عزت و کمال ملت ایران است، راز ایستادگی اسطوره ایرانی را برای دانش‌آموزان به تصویر می‌کشند، چون نبرد با اژدها، دیو و جادوگر، نبرد با دشمنان اهریمنی ایران است که با تصاویری گوناگون به دانش‌آموزان عرضه شده‌است.

«اصل داستان آرش از اوستاست که با تفصیل بیشتر در مدارک تاریخی و روایات دیگر نیز نقل شده‌است. پس از غلبه افراسیاب بر منوچهر بر این قرار دادند که در یک مصالحه مرز ایران و توران را با پرتاب تیر یکی از پهلوانان ایرانی معین کنند. آرش شیواتیر به این مهم گمارده شد. در این هنگام فرشته سفندارمذ حاضر آمد و امر کرد تا تیر و کمانی برگزینند و آنگاه آرش که مردی شریف و حکیم بود، حاضر آمد و به قوت خداداد دست به کمان برد و با همه نیروی خود از فراز کوه رویان (البرز) به سوی دورترین نشانه‌ها تیری پرتاب کرد. او چنان نیرویی برای پرتاب این تیر سرنوشت‌ساز به کار گرفت که با پرتاب آن تیر زندگی‌اش نیز از کمان تن جستن کرد و در راه آرمان خویش در دم جان سپرد» (یاحق، ۱۳۸۶: ۳۷).

یاحقی بر آن است که سیاوش کسرای داستان آرش کمانگیر را در سروده زیبای خویش جاودانه کرده و آرش در سروده وی مظهر قرمانی و وطن خواهی است (همانجا). یاحقی (۱۳۸۶: ۳۷) از قول ابوریحان می گوید: «آرش قبل از پرتاب تیر برهنه شد و گفت: تمام بدن من سالم است و من پس از پرتاب تیر پاره پاره خواهم شد، من خود را فدای شما کردم.» آرش نمادی اسطوره‌ای است که جان خویش را در دفاع از خاک ایران داده است و مؤلفان کتاب‌های مورد مطالعه داستان وی را با عنوان «آرش کمانگیر» در فارسی چهارم دبستان آورده‌اند که بی تردید نماد جانفشانی در راه میهن است، چون تمام توانش را می‌گذارد تا خاک سرزمین ایران را حفظ کند.

۲-۴- نمادهای تاریخی

تاریخ ایران فراز و فرودهایی دارد؛ گاهی تازش یونانیان (اسکندر مقدونی) و در مقطعی تاخت و تاز مغولان بوده است، اما سرداران شجاعی در این مرز و بوم حضور داشته و با جان و دل از خاک ایران دفاع کرده‌اند. آریوبرزن سردار بزرگ روزگار هخامنشی با خواهرش از سرزمین ایران در برابر تازش اسکندر مقدونی با دلیری تمام پاسداری کردند و در این راه

جان دادند و حماسه در بند پارس را به یادگار گذاشتند؛ بنابراین، بهره‌بردن از نمادهای تاریخی در تهییج مخاطبان برای مقابله با هجوم دشمن نقشی مهم دارد که از دید مؤلفان - اگر چه با بسامد کم - دور نمانده است. داستان آریوبرزن در کتاب فارسی پایه پنجم ابتدایی با عنوان «دفاع از میهن» آمده و با بیتی حماسی از شاهنامه فردوسی آغاز شده است که نشانه حس وطن دوستی شخصیت اصلی داستان است:

چو ایران نباشد، تن من مباد بدین بوم و بر، زنده یک تن مباد

(فارسی پنجم، ۱۳۹۶: ۵۶)

تصویر شماره ۱۱: تصویر نمادین آریوبرزن، کتاب پایه پنجم ابتدایی، صفحه ۵۷

آریوبرزن نام یکی از شاهزادگان هخامنشی و سردار ایرانی است که در برابر سپاه اسکندر مقدونی ایستادگی کرد و خود و سربازانش تا آخرین تن کشته شدند. نام آریوبرزن به معنی ایرانی باشکوه است و ایستادگی وی یکی از چند ایستادگی اندک در برابر سپاه اسکندر بوده است. به نظر می‌رسد، پیام داستان آریوبرزن برای دانش آموزان چنین است که هنگامی دشمن خارجی به خاک یک کشور هجوم می‌آورد، تنها به خاک آن کشور تجاوز نمی‌کند؛ بلکه به تاریخ، ملیت، هویت و فرهنگ آن کشور حمله کرده است؛ بنابراین، مؤلفان کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی پایداری آریوبرزن، قهرمان تاریخی ایران را در برابر تهاجم اسکندر مقدونی برجسته کرده و روحیه دفاع از هویت ملی را با اشعاری حماسی در میان دانش آموزان تقویت کرده‌اند.

۲-۵- نمادهای قراردادی

تصویرهایی که جنبه قراردادی دارند، برخاسته از شرایط فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی هستند و نقشی نمادین در ادب پایداری دارند. بر این اساس نقشه ایران، پرچم با رنگ‌های سبز و سفید و قرمز، سرود ملی، محراب و گنبد مسجد، جبهه، سنگر، پوتین، لباس خاکی، چغیه، سربندهای نواری رزمندگان، مشت‌های گره کرده، کبوتر، گل لاله و ... تصویرهای نمادینی هستند که هر یک بیانگر معنایی ویژه در ادبیات پایداری و مقاومت هستند. مؤلفان کتاب‌های درسی تصویری نمادین با ترکیبی از «سرود ملی» و «پرچم برافراشته» که نماد هویت ملی و دینی ملت ایران است، در این کتاب‌ها آورده‌اند:

تصویر شماره ۱۲: تصویر نمادین پرچم، کتاب پایه پنجم ابتدایی، صفحه ۴۸

موسوی‌لر (۱۳۹۳: ۹۰) می‌گوید: پرچم در اهتزاز، ابزاری نمادین از مقاومت پایدار و اتحاد ملی ملت یا اتحاد فرهنگی امتی است که در لوای پرچم سه‌رنگ سبز، سفید و قرمز جمهوری اسلامی ایران می‌زیند؛ رنگ سبز نماد خرمی کشور، صفای روح و باطن، نماد اسلام، سرزمین ایران و مکان‌های مقدسی است که همواره برای حفظ آن‌ها مقاومت شده‌است، رنگ سفید نمادی از آرامش، تفکر صلح‌جویانه و استقرار صلح پایدار است و رنگ قرمز نمادی از سرخی خون شهیدان مقاومت و پایداری و دفاع از استقلال و آزادی است.

هم‌چنین تصویری نمادین با عنوان «ای وطن» با ترکیبی از بارگاه امام رضا^(ع)، پرچم سه‌رنگ ملی و دینی، کوه دماوند، برج میلاد، آرامگاه حافظ و کبوتران سفید مفهومی نمادین با کلیتی از مفاهیم گوناگون اما درهم‌تنیده دارد که هر یک از اجزای این تصویر نمادین معنایی ویژه را تداعی می‌کنند:

تصویر شماره ۱۳: تصویری نمادین با ترکیبی از عناصر دینی و ملی، کتاب پایه پنجم ابتدایی، صفحه ۵۱

گنبد و بارگاه در معماری اسلامی نمادی از حرکت و رسیدن به کمال و سرانجام خداوند و نیز تفسیری از شکوه و عظمت اندیشه دینی است، مکانی که عناصر و اجزای سازنده آن، وحدت آفرین است و نمادی از یگانگی و انسجام در آن نمود یافته است. کیبوتر اگر «با کاربرد نشانه‌های دیگر معنانشناسی متناسب با آن مانند قفس، پرواز، کوچ، رهایی، اوج و آشیان همراه شود، بافتی می‌سازد که می‌توان تأویل‌های گوناگونی از آن کرد؛ از جمله نماد انسان‌های آزاده و رها از تعلقات، روشن‌فکران و انقلابیونی که همواره به فکر رهایی از اوضاع نامساعد و خفقان حاکم بر جامعه‌اند که همچون قفسی تنگ آنان را در بر گرفته است و یا نماد خود شاعر که با شعرش (صدا و نغمه‌اش) فریاد آزادی‌خواهی سرمی‌دهد.» (پورنمداریان و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۱) هم‌چنین «پرنده سفید به معنای پاکی روح شهیدانی است که در راه خدا استقامت ورزیدند، نمادی از آزادگی و وسعت پرواز روح آن‌ها به ویژه پس از شهادت هنگامی که به درجات عالی صعود می‌کنند.» (موسوی‌لر، ۱۳۹۳: ۸۹) و «کوه نیز در فرهنگ‌ها نماد مقاومت است» (حیدریان شهری و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۱) که کوه دماوند و برج میلاد در این تصویر نمادی از پایداری ملی هستند.

۳- نتیجه‌گیری

پایداری برخاسته از هویت دینی و ملی ملت‌ها و مبتنی بر اوضاع فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آن‌هاست. ایران با موقعیت سرزمینی و مردمانی فرهیخته، جان‌آگاه و باورمند

همواره در کانون نگاه قدرت‌های جهانی و آماج حمله آن‌ها در اعصار گوناگون بوده‌است که امروزه در ریخت قدرت‌های استکباری رخ نموده و پیوسته چشم طمع به آب و خاک این سرزمین سپند و نابودی آرمان‌های آن دارند. بر این اساس مؤلفان کتاب‌های آموزشی از عناصر هویت دینی و ملی مبتنی بر پایداری مردم ایران بهره گرفته‌اند؛ چنانکه محتوای آموزشی کتاب‌های فارسی دوره دبستان در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ جلوه‌های پایداری را مبتنی بر هویت دینی و ملی با زبانی تصویری و نمادین بازتاب داده‌است تا روحیه پایداری کودکان و نوجوانان ایرانی در برابر دشمنان زنده بماند و تقویت شود. مؤلفان برای انتقال جلوه‌های پایداری از تصویرهای نمادین دینی، ملی، اسطوره‌ای، تاریخی و قراردادی در موضوعاتی چون سیمای مبارزاتی و دفاعی امام علی^(ع)، امام حسین^(ع) و نهضت عاشورا، ایثارگری شهیدان دفاع مقدس و رشادت‌های آن‌ها، اسطوره رستم و هفت‌خان او، آرش کمانگیر نماد توانمندی در پاسداری از سرزمین سپند ایران، شخصیت آریوبرزن سردار هخامنشی در برابر هجوم اسکندر مقدونی و الگوی پایداری قوم ایرانی، سرود ملی و پرچم، مسجد، کبوتر سفید، کوه دماوند در کتاب‌های مورد مطالعه بهره گرفته‌اند. دستاورد این پژوهش نشان می‌دهد، مؤلفان کتاب‌های آموزشی فارسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ برای تبیین جلوه‌های پایداری نگاهی حدوداً برابر به عناصر هویت دینی و ملی داشته‌اند.

فهرست منابع

۱. احمدی، بابک. (۱۳۸۱). **شالوده‌شکنی و هرمنوتیک**. تهران: نشر مرکز.
۲. استوار، مسیب. (۱۳۹۱). **رنگ‌ها**. چاپ سوم. تهران: نشر کارنگ.
۳. اسماعیل پور، ابوالقاسم. (۱۳۷۷). **اسطوره و بیان نمادین**. تهران: سروش.
۴. پورنامداریان، تقی. (۱۳۶۸). **رمز و داستان‌های رمزی در ادب فارسی**. چاپ چهارم. تهران: علمی و فرهنگی.

۵. پورنامداریان، تقی و رادفر، ابوالقاسم و شاکری، جلیل. (۱۳۹۱). «بررسی و تأویل چند نماد در شعر معاصر»، **ادبیات پارسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی**، سال ۲، شماره ۱، صص ۲۵-۴۸.
۶. حجازی، علیرضا و محمدزاده، مرضیه. (۱۳۸۷). «بازتاب حماسه عاشورا در شعر بعضی از شعرای عرب زبان». **شبیعه‌شناسی**. دوره ۶، شماره ۲۳، صص ۱۹۹-۲۲۱.
۷. حیدریان شهری و دیگران. (۱۳۹۶). «خوانش نمادگرایی پایداری در مجموعه شعر گنجشک و جبرئیل و الحسین لعه ثانیه»، **ادبیات پایداری**، سال ۹، شماره ۱۶، صص ۶۵-۸۶.
۸. سرلو، خوان ادواردو. (۱۳۸۹). **فرهنگ نمادها**. ترجمه مهرانگیز اوحدی. تهران: دستان.
۹. سیدحسینی، رضا. (۱۳۷۶). **مکتب‌های ادبی**. دو جلدی. چاپ دهم. تهران: نگاه.
۱۰. **فارسی پنجم ابتدایی**. (۱۳۹۶). سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۱۱. **فارسی چهارم ابتدایی**. (۱۳۹۶). سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۱۲. **فارسی ششم ابتدایی**. (۱۳۹۶). سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۱۳. قربانی، محمد. (۱۳۹۲). «نمادهای اسطوره‌ای ملی و دینی در شعر دفاع مقدس». **فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی**. شماره سی‌ام، صص ۱-۲۳.
۱۴. کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۷۶). **رؤیا، حماسه، اسطوره**. چاپ دوم. تهران: مرکز.
۱۵. مجلسی، محمدباقر. (۱۳۶۲). **بحارالانوار**. جلد ۴۴. تحقیق و تعلیق: سیدجواد علوی. تهران: دارالکتب اسلامیة.
۱۶. محمدزاده، مرضیه. (۱۳۹۵). «بررسی ساختاری نماد در ادبیات عاشورایی»، **ادبیات پایداری کرمان**، سال ۸، شماره ۱۴، صص ۱۷۱-۱۹۴.
۱۷. موسوی‌لر، اشرف‌السادات. (۱۳۹۳). «مطالعه تطبیقی نمادهای مقاومت در نشانه‌های دانشگاهی ایران»، **فصلنامه نگره**، شماره ۳۰، صص ۸۳-۹۵.
۱۸. هال، جیمز. (۱۹۱۷م). **فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب**. ترجمه رقیه بهزادی. (۱۳۸۰ ش). تهران: فرهنگ معاصر.
۱۹. یونگ، کارل گوستاو. (بی‌تا). **انسان و سمبل‌هایش**. ترجمه محمود سلطانیه. (۱۳۷۷). چاپ اول. تهران: جامی.
۲۰. یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). **فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی**. تهران: فرهنگ معاصر.

